dr hab. Elżbieta Awramiuk, prof. UwB
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet w Białymstoku

Ocena rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Gorzelskiej
Język i kultura jako elementy tożsamości Polonii amerykańskiej
Promotor: prof. dr hab. Jan Mazur
Wydział Humanistyczny, UMCS w Lublinie

1. Uwagi wstępne

Przedłożona do oceny rozprawa mgr Katarzyny Gorzelskiej to interdyscyplinarne studium poświęcone omówieniu roli języka i kultury w podtrzymywaniu tożsamości kilku pokoleń amerykańskiej Polonii. Autorka przekonująco uzasadniła powody podjęcia tej problematyki, wskazując – obok czynników zewnętrznych, takich jak przemiany społeczne i brak najnowszych opracowań w badanych zakresie – także na motywację osobistą (od wielu lat uczy języka polskiego w amerykańskich szkołach).

Przedmiotem oceny jest maszynopis o łącznej objętości 455 stron. Część merytoryczna zawiera się na 399 stronach i obejmuje wstęp (9 stron), cztery rozdziały materiałowo-analityczne (385 stron) i zakończenie (5 stron). Część uzupełniającą pracy stanowi aneks zawierający kwestionariusze ankiet (16 stron), wykaz rysunków, tabel i wykresów (7 stron) oraz bibliografia (27 stron) wraz ze spisem wykorzystywanych stron internetowych (6 stron).

2. Zawartość merytoryczna dysertacji

Problematyka kształtowania się tożsamości Polonii amerykańskiej została w rozprawie omówiona w odniesieniu do języka i kultury rozpatrywanych na tle różnych uwarunkowań komunikacyjnych, społecznych i religijnych. Autorka, jak podaje we wstępie, opiera swe refleksje na analizie ankiet prowadzonych w dość rozległym przedziale czasowym (lata 2009-2018) na stosunkowo licznej grupie badawczej (2740 kwestionariuszy ankiet). Badania ankietowe zostały uzupełnione 360 wywiadami kwestionariuszowymi z dorosłymi i 154 wywiadami przeprowadzonymi z młodzieżą. Ponadto Autorka nagrała 100 ukierunkowanych tematycznie rozmów. Podstawa materiałowa pracy jest zatem imponująca.

Cztery rozdziały odpowiadają poszczególnym frazom tytułu dysertacji. W każdej z nich Autorka wykorzystuje badania własne. Zwracam na to uwagę, gdyż praca nie ma klasycznej struktury, w której część badawcza jest wyraźnie oddzielona od części teoretycznej, ale przyjęta koncepcja tworzy logiczną, spójną całość.

Rozdział I (s. 18-111) niesie ogólną charakterystykę Polonii amerykańskiej. Autorka omawia w nim podstawowe dla swej pracy pojęcia (takie jak Polonia, emigracja czy język polonijny), omawia genezę Polonii w Ameryce, a także bazując na danych statystycznych z amerykańskiego spisu ludności, kreśli demograficzną sytuację polskiej zbiorowości etnicznej w USA. Ta bardzo wartościowa, starannie opracowana część dysertacji, ukazująca Polonię amerykańską na szerokim tle, uzupełniona została prezentacją wybranych aspektów wypowiedzi ankietowanych 700 dorosłych bezpośrednich emigrantów. Autorka miała podstawy, aby uzyskane dane potraktować jako przybliżony obraz socjologicznego zróżnicowania współczesnej Polonii amerykańskiej, jednak wiążą się z tym pewne wątpliwości, o których wspomnę niżej.

Drobna uwaga dotyczy tytułu podrozdziału 1.6. *Status języka Polonii amerykańskiej*, który sugeruje nieco szerszy zakres refleksji, podczas gdy w istocie chodzi o rozważania terminologiczne dotyczące stosowanego w pracy terminu *język polonijny*.

Rozdział II (s. 112-213) poświęcony jest kluczowemu dla recenzowanej pracy pojęciu tożsamości narodowej. Autorka po omówieniu problemów definicyjnych i elementów składowych pojęcia referuje wyniki badań własnych dotyczących tożsamości młodzieży polonijnej i konfrontuje je z badaniami J. Bukowczyka z 1927 r. To ciekawe zostawienie ilustruje wyraźny wzrost poczucia polskiej tożsamości młodych Polaków z drugiego pokolenia emigracyjnego, co zostało zinterpretowane jako dowód na awans społeczny Polonii amerykańskiej. Rozważania na temat tożsamości są pogłębione i prowadzone w oparciu o takie elementy jak pojęcia *swój – obcy, religia katolicka, ojczyzna, język polski, kultura polska, polskość*.

W rozdziale III (s. 214-301) i IV (s. 302-384) Autorka omawia dokładniej język i kulturę jako elementy tożsamości Polonii w USA. Wykazuje, że język polonijny pełni nie tylko funkcję komunikacyjną, ale także przynależnościową i identyfikacyjną. Porównuje zebrany przez siebie zasób zapożyczeń angielskich w języku Polonii z badaniami W. Doroszewskiego z lat 30. XX wieku, ukazując dynamikę zmian leksykalnych. Interesujący jest wykaz zapożyczeń zebranych w wyniku badań własnych (tabela 111.). Duży walor poznawczy ma porównanie badań nad językiem polskim jako narzędziem komunikacji w pierwszym i drugim pokoleniu emigracyjnym. Ta część pracy bazuje na narzędziu badawczym zawierającym bardzo ciekawe i trafne pytania, jest także czytelnie zilustrowana.

Obyczaje Polonii amerykańskiej ostatnim w rozdziale zostały podzielone na polskie i amerykańskie oraz przynależne do sacrum i profanum. Autorka tworzy listę zwyczajów polskich zastępowanych amerykańskimi, referuje podglądy ankietowanych na podstawowe

wartości, omawia proces akulturacji i interferencji kulturowych. Na marginesie dodam, że zaprezentowane przemiany interpretowane jako efekt akulturacji (s. 381) dokonują się nie tylko na emigracji, ale także w dużych miastach w Polsce. Interesująco wypada porównanie aspektów kulturowych w życiu pierwszego i drugiego pokolenia emigracyjnego.

Rozprawa Katarzyny Gorzelskiej poświęcona jest ważnemu społecznie tematowi, powstała w oparciu o solidne podstawy materiałowe i jest osadzona w bogatej, polsko- i anglojęzycznej literaturze przedmiotu. Autorka wykazała się umiejętnością zaplanowania i przeprowadzenia rozległych badań własnych, rzeczowej prezentacji uzyskanych wyników oraz krytycznej analizy poruszanych kwestii. Za wyjątkowo wartościowe uważam części konfrontujące badania własne z podobnymi badaniami prowadzonymi kilkadziesiąt lat wcześniej, a także przedstawienie przemian dotyczących kwestii językowych i kulturowych wśród różnych generacji polonijnych.

Zapanowanie nad tak rozległą materią nie było jednak łatwe i Autorka nie uchroniła się od pewnych potknięć i skrótów. Oceniając pozytywnie rozprawę, pragnę zwrócić uwagę Autorki na miejsca, które wydały mi się dyskusyjne. Nie wpływają one na całokształt pozytywnej oceny, ale być może moje komentarze skłonią Autorkę do dalszego rozwijania wypracowanych metod lub przemyślenia pewnych rozwiązań czy interpretacji.

Pierwsza uwaga dotyczy niedosytu związanego z opisem kwestii metodologicznych. Choć ich zasadnicze omówienie znajduje się we wstępie, a rozdziały właściwe zawierają uszczegółowienia dotyczące celów i metod prowadzonych analiz, a także każdorazowo określenie liczby ankietowanych, nie jest łatwo zorientować się w zakresie prowadzonych badań. Przywołam kilka miejsc, które budzą niedosyt:

1. We wstępie Autorka omawia 5 ankiet i wspomina o wywiadach kwestionariuszowych wśród dorosłych i młodzieży, a w aneksie zestawia 4 ankiety (tylko jedna z nich jest zatytułowana) i 3 kwestionariusze (tylko jeden jest zatytułowany).
2. Autorka stwierdza, że przeanalizowała 2740 kwestionariuszy ankiet (s. 10), ale zsumowanie danych na kolejnych dwóch stronach daje liczbę 2226. Nie jest dla mnie jasne, czy każda z ankiet była prowadzona w różnych grupach, czy też niektóre były wypełniane przez tych samych respondentów.
3. W podrozdziale 1.7. Autorka na początku stwierdza, że omawia wyniki badań ankietowych 700 dorosłych Polaków, którzy należą do pierwszego pokolenia emigracyjnego (s. 73). W tym samym podrozdziale przywołuje wypowiedzi młodzieży polonijnej na temat ich rodziców (tabela 41., s. 89). Omawia tu także odpowiedzi na pytania *Czy zamierzasz wrócić do Polski na stałe?* (s. 90) oraz *Czy czujesz się spełniony*

w USA? (s. 97). Na pierwsze z nich odpowiedzi udzieliły 122 osoby (czytelnikowi nasuwa się pytanie, czy aż 578 osób nie udzieliło żadnej odpowiedzi na to pytanie?), a na drugie odpowiedziało 250 osób. Dopiero na s. 100 Autorka wprost pisze, że ankietowała także 250 osób. Na s. 203 pojawia się informacja o przebadaniu kwestionariuszem uzupełniającym 140 respondentów. W tym kontekście nie wiadomo, jak należy interpretować informację z początku podrozdziału 1.7 na temat zakresu referowanych badań ankietowanych.

Wątpliwości budzi zatem nie tyle strona merytoryczna (Autorka rzeczowo referuje uzyskane wyniki, opatruje je licznymi komentarzami), ile formalna, związana ze sposobem prowadzenia wywodu, którą poprawić można stosunkowo łatwo, wprowadzając w stosownych miejscach dodatkowe wyjaśnienia. W lekturze z pewnością pomogłyby dopracowanie wstępu (np. pełniejsze zaprezentowanie danych dotyczących badań własnych: ich zakresu, czasu, miejsca i procedury przeprowadzania badań z wykorzystaniem konkretnego narzędzia badawczego), odesłania w części właściwej do odpowiednich ankiet w aneksie oraz lepsze opisanie aneksu (np. ponumerowanie kwestionariuszy ankiet, uporządkowanie ich w takiej kolejności, w jakiej są omówione we wstępie).

Kolejna wątpliwość wiąże się z reprezentacyjnością badanych. W rozdziale I Autorka uzasadnia reprezentatywność grupy z badań własnych m.in. odniesieniem do badań A. Mioduszewskiej (tabela 33. na s. 76), jednak nie wypada to przekonująco. Po pierwsze, tabela 33. dotyczy odpływu ludności z Polski w ogóle (i to w pewnym określonym przedziale czasowym), a nie odpływu do Ameryki, a po drugie, największa grupa badanych (20,4%) pochodziła z podlaskiego, a w tabeli 33. województwo to zajmuje 9. miejsce (5,5%), co nie zostało wystarczająco skomentowane. Ponadto zastanawia mnie, jaki wpływ na uzyskane wyniki mógł mieć dobór grupy badawczej. Autorka w wielu miejscach pisze o kluczowej roli religii katolickiej w budowaniu tożsamości młodych Polaków na emigracji, a – jak sama przyznaje (s. 10, 198) – badała dzieci ze szkół katolickich. Rola języka polskiego w codziennej komunikacji prawdopodobnie jest większa w rodzinach osób, które posyłają dzieci do szkół polonijnych. Na deklaracje dotyczące wrażliwych sfer ludzkiej aktywności może wpływać sposób zbierania danych (np. rozmowa z własną(?) nauczycielką, por. s. 248).

Ostatnia uwaga dotyczy sposobu prezentowania i interpretowania uzyskanych wyników. W tabelach, w których przytaczane są odpowiedzi opisowe ankietowanych, niejasny jest sposób ich porządkowania, np. w tabeli 48. (s. 105) – obok wypowiedzi zgrupowanych w pewne bloki (por. *ciągły bieg, brak spokoju, pośpiech, szybkie tempo życia, brak czasu*) – są odpowiedzi liczone oddzielnie, które wydają się mieć wiele wspólnego (por. *brak rodziny* i *samotność*).

Czasami obiekcje budzi interpretacja, np. wtedy, gdy Autorka na podstawie faktu, że 30% badanych nastolatków wskazało na religię katolicką jako najważniejszy element składowy kultury polskiej, uznaje, że *przywiązanie do korzeni chrześcijańskich jest w ich życiu ogromne* (s. 198).

3. Strona językowa i redaktorska

Formalna strona rozprawy zasadniczo nie budzi zastrzeżeń. Praca jest utrzymana w konwencji stylu naukowego, została napisana komunikatywną polszczyzną, choć zawiera nieco potknięć składniowych (np. na s. 89, 94, 104) i usterek interpunkcyjnych (np. na s. 14, 15, 16), sporadycznie trafiają się także niezręczności stylistyczne (np. na s. 79). W kilku miejscach pojawiają się niestandardowe, czasem inspirowane angielszczyzną zapisy ortograficzne. Trudno je uznać za błąd, szczególnie jeśli dotyczą nadużywania wielkiej litery, jednak zapisy wariantywne z pewnością wymagałyby ujednolicenia (por. *Burzliwie lata Polonii amerykańskiej* na s. 9 i *Burzliwie lata Polonii Amerykańskiej* na s. 431), a tytuły polskich książek (por. *Słownik Języka Polskiego* pod red. Szymczaka, s. 22, 447) – korekty. Poprawy wymaga sposób operowania myślnikiem i łącznikiem.

Rozprawa zawiera wiele starannie opracowanych tabel i wykresów, które pomagają w lekturze, jednak niekiedy sposób podawania informacji mógłby być bardziej przejrzysty. Niejasny jest dla mnie klucz, według którego uporządkowano materiał w tabelach zestawiających odpowiedzi opisowe ankietowanych (np. w tabelach 47. i 48.; najbardziej naturalny byłby tu porządek odpowiadający ilości wskazań na poszczególne odpowiedzi). Nieczytelna z powodu braku odpowiednich oznaczeń jest ostatnia kolumna w tabeli 35. (s. 79), tabela 36. (s. 81) i wykres 42. (s. 246). W kilku miejscach dane procentowe (np. tabele 52. i 53.) warto uzupełnić o dane liczbowe.

W obszernej bibliografii brakuje kilku pozycji wymienionych w tekście (np. Wałkuski 2012, por. przypis 2 na s. 9, przypis 91 na s. 48, przypis 97 na s. 60, przypis 185 na s. 107, przypis 472 na s. 373, przypis 474 na s. 375). Powtórzenia pozycji bibliograficznych (por. Gaweł 2012; Niebrzegowska-Bartmińska 1999) najprawdopodobniej wynikają z komputerowych problemów technicznych. Nie można do nich zaliczyć braku porządku alfabetycznego (por. Bartmiński na s. 424; Dubisz na s. 427; Nikitorowicz na s. 441; Pospiszil na s. 443). Nieprawidłowo powołano się na (pominiętą w bibliografii) pracę Mioduszewskiej: obecny zapis (s. 76) sugeruje, że jest to artykuł w monografii, a nie odrębna książka. W bibliografii (s. 424) i w tekście właściwym (przypis 3. s. 10) odmiennie opisano lokalizację tekstu J. Bartmińskiego *Opozycja swój/obcy...*

4. Konkluzja

Moja ogólna ocena recenzowanej dysertacji jest jednoznacznie pozytywna. Katarzyna Gorzelska kreśli interesujący, złożony portret zbiorowy współczesnej Polonii amerykańskiej. Obszerna praca rozwija temat oryginalnie i stanowi dowód pogłębionych studiów w analizowanym obszarze. Wskazane z recenzenckiego obowiązku niedociągnięcia dotyczą zasadniczo spraw formalnych. Wspomniałam o nich w recenzji, aby wesprzeć Autorkę w przygotowaniu przyszłych publikacji powstałych w oparciu o recenzowaną rozprawę. Nie uważam, aby uwagi te w jakimkolwiek stopniu dyskredytowały wartość naukową pracy.

Stwierdzam, że rozprawa spełnia wymogi stawiane przed dysertacjami doktorskimi, dlatego **wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego**.

E. Awramiuk

Białystok, 2 września 2019 r.